

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**BƏDİİ MƏTNİN TƏŞKİLİNDƏ BAŞLIQ VƏ
BAŞLIQALTIILARININ ROLU
(İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında)**

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: **İlahə Vahid qızı Zeynalı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin İngilis dili və Müasir Azərbaycan dili kafedralarında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Çingiz Muxtar oğlu Hüseynzadə

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İlham Mikayıl oğlu Tahirov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Aygün Şahnəzər qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Anar Tofiq oğlu Fərəcov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Gülsüm İsrəfil qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Bədii mətndə başlıq xüsusi informasiya daşıyıcısı olub, mühüm funksional-semantik əhəmiyyət daşıyır. Müəllif başlıq vasitəsilə yazılacaq əsərin məzmunu barədə ilkin və vacib informasiyanı verir. Bu informasiya oxucuda əsərə dair ilkin məlumatla yanaşı, ilkin münasibəti də formalaşdırır. Oxucu tanımadığı müəllifin əsərini, bir qayda olaraq, həmin əsərin adına görə seçir. Ümumiyyətlə, çox zaman oxucu əsəri onun adına görə seçir. Ad bədii əsərdə ilk başlıqdır. Bundan əlavə, bədii əsərdə fəsillər, eləcə də yarım fəsillər başlıqlarla verilə bilər. Bəzi müəlliflər əsərlərində başlıqaltılardan da istifadə edirlər. Başlıq və başlıqaltılar müəyyən informasiyaya malik olur və bütöv mətn, həmçinin onun müxtəlif hissələri ilə funksional-semantik əlaqə yaradır. Qeyd edilən baxımdan başlıqlar və başlıqaltıların bədii-lingvistik və funksional-semantik statusunun öyrənilməsi aktuallaşır.

İşdə mətnin, əsas bədii mətnin informasiya strukturunun vacib elementi olan başlığın xüsusiyyətləri, həmçinin bədii əsərlərin başlıqlarında sətiraltı mənanın formalaşması və aktuallaşması məsələləri öyrənilir.

Başlığın mətnin informasiya strukturunun vacib elementi kimi öyrənilməsi mətn başlığının statusu, funksional özünəməxsusluğu və sətiraltı mənanın tədqiq olunması ilə sıx bağlıdır. Sətiraltı məna mətn başlığının statusu, eləcə də müxtəlif janrlara aid mətn başlıqlarının xüsusiyyətləri haqqında tədqiqatçıların fərqli fikirlər irəli sürməsi qeyd edilən problemlərin mürəkkəbliyini və qarşılıqlı əlaqəsini təsdiqləyir. Bu sahədə bir çox problemlərin həllini tapmaması mətnin vacib elementi olan başlığın təyin edilməsi, onun şərhini verməyin, xüsusiyyətlərini açmağın elmi vacibliyini aşkar göstərir.

Tədqiqatın aktuallığı bədii əsərin başlıq və başlıqaltını başa düşməyin, onu şərh etməyin sətiraltı məna və onu formalaşdıran müxtəlif amillərlə, aktuallaşma xüsusiyyətləri ilə, müəllif-oxucu dialoqu problemi ilə qırılmaz bağlılıqla şərtlənir. Bədii əsərin informasiya strukturunun başlıca elementi kimi başlıq bir çox elmi istiqamətlər üçün maraqlıdır. Bu, kompleks şəkildə çoxcəhətli tədqiqat obyektini olaraq diqqət mərkəzinə çıxır. İşin işlənmə dərəcəsi

Mətnlə ilə bağlı Azərbaycan və dünya dilçiliyində alimlər geniş və hər tərəfli tədqiqatlar aparsalarda məsələ hələ də mübahisəli olaraq aktual qalmaqdadır. XX əsrdə mətn dilçiliyinin tədqiq edilməsi sürətlə inkişaf etməyə başlayır və mətn dilçiliyi mətnin linqvistik cəhətlərindən çox onun məntiqi-idrakı və psixoloji cəhətdən qurulma mexanizmini öyrənməyə başlayır. Azərbaycan dilçilərindən Abdullayev K., Dəmirçizadə Ə., Abdullayev Ə., Məmmədov A., Qurbanov A., Veysəlli F., Musayev M., Kazımov Q., Niyazi M., Novruzova N., Bəyzadə Q. və başqa yerli alimlər, dünya alimlərindən Enkvist N., Blox B., Daneş F., Haliday M., Cons L., Eko U., Bart R., Rudolf P., Conston B., Lakof G., Şifrin D., Xomiski N., Lotman Y.M., Ferdinar de.S., Qalperinin İ.R., Şevçienko H.B., Turayeva Z.Y., Peşkovskaya A.M., Yakobson R., Stepanov Y.S., Arnold İ.V., və başqa alimlər mətn dilçiliyi və onun struktur-semantik xüsusiyyətləri, koqnitiv aspektləri, mətn yaradan vahidlər, mətndaxili əlaqələr, mətn semiotikası, mətn intonasiyası barədə tədqiqatlar aparmışlar, müxtəlif növ mətnlərin linqvistik və ekstralingvistik aspektlərdən tədqiq etmişlər. Bu dissertasiyada mətn başlığı geniş tədqiq edilərək, mətn başlığı mətnin əsas aparıcısı kimi izah edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. İngilis və Azərbaycan bədii mətnlərinin təşkilində başlıq və başlıqaltıların rolunun tədqiqindən ibarətdir. Tədqiqatın predmetini hər iki dilin materialı əsasında başlıq və başlıqaltıların bədii-linqvistik və funksional-semantik statusunun öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında başlıqların və başlıqaltıların əsas xüsusiyyətlərini və funksiyalarını kompleks şəkildə öyrənməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

– başlıq və başlıqaltıların təyin edilməsi, onun mövcud təriflərindəki əhəmiyyətli anlayış sahələrinin komponentlərinin müəyyənləşdirilməsi;

– ingilis və Azərbaycan dillərində başlıq və başlıqaltıların struktur tiplərinin müəyyənləşdirilməsi, onların linqvistik təhlilinin aparılması;

– başlıq, daxili başlıq, epigraf, başlıqaltı kimi anlayışların

mahiyyətinin və onların qarşılıqlı əlaqəsinin açılması;

– hər iki dildə başlıq və başlıqaltıların funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi;

– ingilis və Azərbaycan dillərində başlıq və başlıqaltılarda mənanın formalaşma şərtləri və səviyyələrinin öyrənilməsi;

– bədii əsər mətnlərinin başlıq və başlıqaltılarda sətiraltı mənanın aktuallaşması mexanizminin öyrənilməsi;

– başlıqla mətn arasında eksplisit və implisit əlaqələrin qarşılıqlı təsirdə araşdırılması;

– bədii əsər başlıqlarının inkişaf xüsusiyyətlərinin və dövrdən asılı olaraq dəyişməsinin öyrənilməsi;

– başlığın intramətn və ektramətn xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması;

– avtonom başlığın mətn vahidi olmasının araşdırılması.

Tədqiqatın metodları: Dissertasiyada başlıq və başlıqaltıların struktur-semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması zamanı tutuşdurma və kontekstual təhlil, transformasiya, distributiv təhlil metodlardan istifadə edilmişdir, ingilis və Azərbaycan dillərində təhlil olunan dil materialları sistemləşdirilmiş və analitik-təsviri metodla izah edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Başlıqlarda mətnaltı leksik səviyyədən başlayaraq bütün səviyyələrdə formalaşır. Bundan başqa, sətiraltı mənanın formalaşmasında səviyyə olmayan üslubi vasitələr mühüm rol oynayır.

2. Bədii əsərlərin başlıq və başlıqaltılarının məzmun-sətiraltı informasiya markerlərinin əsasında duran pozulmaların növləri başlıqlarda sətiraltı mənanı formalaşdıran amillərlə əlaqəlidir. Başlıqlarda məzmun-sətiraltı mənanın formalaşması zamanı bu və ya digər formalaşdırma amili dominantlıq qazanır.

3. İngilis və Azərbaycan dillərində bədii əsər başlıqlarında məzmun-sətiraltı informasiyanın aktuallaşmasında kontekst son dərəcə mühüm rol oynayır.

4. İngilis və Azərbaycan dillərində başlıqların semantik baxımdan fərqli və oxşar cəhətləri var, ancaq başlıq-antroponimlər hər iki dildə əsərin qəhrəmanını bildirdikdə mətnlə birbaşa əlaqə

yaradır.

5. Bəzi hallarda aktuallaşma ekstralinqvistik kontekstin qoşulması ilə baş verir. Məzmun-sətiraltı mənanın aktuallaşmasının baş verdiyi kontekst növləri bu və ya digər marker üçün kontekstin aktuallaşdırıcı növləridir.

6. Başlıq və başlıqaltılarının assosiativ funksiyası oxucuda mikrokontekstdəki başlıq vasitəsilə bir sıra assosiasiyalar yaradır, bu da mətnin oxucu tərəfindən qavranmasına təsir göstərir.

7. Başlıq və epigraf mətnin semantik dominantlarıdır və bunlar koqnitiv prosesdən keçir. Onlarda müəllif mövqeyi, müəllifin dünyadərki parlaq ifadəsini tapır. Başlıq və epigraf mətninin dərk edilməsi vasitəsidir və müəllif fikri bir başa başlıqdan başlayır.

İşin elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilçiliyində İngilis və Azərbaycan dillərində bədii əsərlərin başlıqlarında sətiraltı məzmun informasiyasının aşkarlanmasıdır, bundan başqa əsərlərdə başlığın statusu, onun struktur formaları, xüsusiyyətləri tədqiq edilir, digər tərəfdən də məsələ ilə bağlı yekdil fikrin olmadığı problemi dissertasiyada yeni aspektdən yanaşma tələbini ortaya atmışdır. Burada ilk dəfə olaraq mətn başlıqlarının kompleks şəkildə təsnifi məsələsinin həllinə cəhd göstərilmişdir və müxtəlif başlıqların janr və dillərə aidliyinin nəzərə alınmadığıda araşdırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti: başlıq və başlıqaltıların xüsusiyyətlərinin müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsindən irəli gəlir. İlk dəfə olaraq başlıq və başlıqaltılar müxtəlif prizmalardan tədqiq olunmuş və belə tədqiqat nəticələri müqayisəli təhlilə cəlb edilmişdir. İşin ingilis və Azərbaycan dili materialları əsasında yerinə yetirilməsi problemin ingilis və Azərbaycan dillərdə məsələnin oxşar və fərqli cəhətlərini aşkara çıxarmağa zəmin yaratmışdır. Dissertasiya mətnin şərh və təhlili nəzəriyyəsinin inkişaf etdirilməsi üçün yeni nəzəri əsaslar verir.

Tədqiqat prosesində əldə olunan nəticələrdən mətn dilçiliyinə aid dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanması üçün materialın yaradılmasında, habelə mətnlə bağlı xüsusi kursların keçirilməsində istifadə oluna bilər. İşdə ingilis və Azərbaycan dilində bədii əsərlərin başlıqları təhlil edildiyinə görə, əldə olunmuş nəticələr

tərcüməşünaslıqda da tətbiq edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi: Tədqiqatın əsas müddəaları haqqında respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi, elmi-praktiki konfranslarda məruzələr edilmiş, ölkəmizdə və xaricdə çıxan müxtəlif elmi məcmuələrdə dissertasiyanın əsas müddəalarını əks etdirən məqalələr dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin İngilis dili və Müasir Azərbaycan dili kafedralarında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 5 səhifə, I fəsil 36 səhifə, II fəsil 45 səhifə, III fəsil 35 səhifə, Nəticə 2 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 19 səhifə, ümumi həcmi 144 səhifə – 210, 550 işarə.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi məlumat təqdim edilir.

Tədqiqat işinin üç bölmədən ibarət *birinci* fəslə **“Başlıq və başlıqaltıların paradiqması və janr xüsusiyyətləri”** adlanır. Burada *müasir mətn nəzəriyyəsinə mətn vahidləri nəzərdən keçirilir, bədii mətnə fərqləndirici funksional-semantik vahidlər müəyyənləşdirilir, başlıq və başlıqaltılar mətn vahidi kimi tədqiq edilir.*

“Mətnin tərkibinə daxil olan işarə vahidlərinin müəyyənləşdirilməsi bütün hallarda mətnin necə təyin olunmasından asılıdır. Mətnə verilən tərif və izahlar isə kifayət qədər çoxdur və onlarda oxşar, eləcə də fərqli cəhətlər vardır”¹.

---

¹ Abdullayev, K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri./ K.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1998. – s.187-190; Abdullayev, K. Mətn dilçiliyin müstəqil sahəsi kimi// Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər / K.Abdullayev [və b.] – Bakı: Mütərcim, – 2012. – s.18-25; Кубрякова, Е.С. О тексте и критериях его определения: [Электронный ресурс] // Текст. Структура и семантика, – Москва:

O.L.Kamenskaya mətni kommunikasiyanın verbal vasitəsi hesab edir. Belə olan halda dialoji nitqdəki hər bir nitq aktı mətn funksiyasını yerinə yetirmiş olur. D.S.Lixaçov bu məsələyə toxunarkən mətnin müəllifinin və həmin müəllifin mətnə daxil etdiyi niyyətin mövcudluğundan bəhs edir.² Təbii ki, hər bir mətnin yaradıcısı, müəllifi vardır və onu yaradanın niyyəti mətndə eksplisit və ya implisit şəkildə öz ifadəsini tapır. Lakin müəllifin və müəllif niyyətinin olması mətni təyin etmək üçün yetərli deyildir. A.A.Leontyev nitq əsərinin funksional tamlığını əsas götürür.³ Funksional və semantik tamlıq mühüm kriteriya kimi diqqəti cəlb edir. Başqa müəlliflərin əsərlərində rast gəlinən fikirlərdə də bunun şahidi oluruq. İ.V.Arnolda görə, “mətn ədəbiyyat və ya folklor kanalı ilə ötürülən məntiqi, estetik, obrazlı, emosional və qiymətləndirmə informasiyasının ideya-bədii məzmunca birləşmiş vahid, mürəkkəb tamdır. Mətn verbal məlumatdır”⁴.

Mətn haqqında Azərbaycan dilçiliyində də müxtəlif fikirlər vardır. Bu fikirlər arasında K.Abdullayevin izahları tədqiq etdiyimiz məsələyə daha çox yaxınlaşma baxımından xüsusi önəm daşıyır. O yazır: “*Tekst termini altında (latınca textum – əlaqə birləşmə deməkdir) möhkəm daxili struktur əlaqələri olan müxtəlif hadisələrin birliyini nəzərdə tutmaq lazımdır*”⁵.

Mətnə abzas, paraqraf, fəsil, hissə kimi bölgülərdən istifadə edilir. Məsələn, K.Abdullanın “Unutmağa kimsə yox” əsərində hissəyə ayırma yoxdur, yəni əsər bir hissədən, 8 fəsildən ibarətdir.

Спорт Академ Пресс, – 2001, – с.72-81. URL: <http://www.philology.ni/linguistics/kubryakova-0.1.htm>; Pike, K.L. Person Beyond Logic // Language, Life and Philosophy. In the Eighteenth Lacus Forum 1991. – Lake Bluff, – 1992, – p. 23-27 və s.

² Лихачев, С.Д. Текстология: На материале русской литературы X–XVII вв. / С.Д. Лихачев. – Санкт-Петербург: Алтейя, – 2001. – с.21

³ Леонтьев, А.А. Деятельный ум / А.А. Леонтьев. – Москва: Смысл, – 2001. – с.184

⁴ Арнольд, И.В. Значений сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностранные языки в школе, – 1978. № 4, – с. 30

⁵ Abdullayev, K. Mətn dilçiliyinin müstəqil sahəsi kimi // Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər / K.Abdullayev [və b.]. – Bakı: Mütərcim, – 2012, – s.19

Bununla yanaşı, giriş və sonluq da mətnin tərkibinə daxildir. Onlar fəsil sayılmır və funksionallıq cəhətdən fəsildən fərqlənir. Giriş əsərə daxil olmaq, sonluq əsəri qapamaq, tamamlamaq funksiyasını yerinə yetirir. Fəslə aid həm formal, həm funksional, həm struktur, həm də semantik xüsusiyyətləri girişdə, eləcə də sonluqda tapmaq mümkündür. Giriş də, sonluq da, fəsil də müəyyən sayda abzasdan ibarət olur. Hər üç komponentin informativliyi və müəyyən semantik tamlığı, bitkinliyi vardır. Əsas fərqli cəhət fəslin paraqraflara bölgüsünün mümkünlüyüdür. Giriş və sonluq, bir qayda olaraq, paraqraflara parçalanmır. Təbii ki, elə bədii əsərlər vardır ki, onlarda fəsillər daxili paraqraflara bölünür.

Mətn cümlədən fərqli olduğundan vahidləri də fərqlidir. Mətnin başlığı, abzası, fəsilləri və hissələri ola bilər. Peşkovskinin mövqeyindən bu məsələyə yanaşsaq,⁶ biz mətbəə və ədəbiyyat terminləri müstəvisindən habelə, onun dil mahiyyətinin varlığını unutmuruq. Abzas mətn dilçiliyinin vahididir. Belə olan halda məndəki başlıqların mətn vahidi kimi təyin edilməsinə heç nə mane olmur. Hər bir başlıq informasiyanın daxiledicisi funksiyasında çıxış edir.

Ümumiyyətlə, başlıqların bir xüsusiyyəti informasiyanı müəyyən istiqamətə yönəltmək, adresatı bu yöndə kökləməkdir. Deməli, predikativliyi olmayan belə konstruksiyalarda da sözlərin sırası və işlənmə ardıcılığı informasiyanın formalaşdırılmasında, eləcə də mikro və makromətnin yaradılmasında xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bədii əsərlərə verilən başlıqlara çox zaman belə bir natamamlıq xas olur. Başlıqda bu konstruksiyalar tam ayrıca təqdim edilir. Kitabın üzərində qrammatikanın bütün kanonları nəzərdə tutulmuş predikativli, subyektli tam cümlələr tapmaq çox zaman mümkün olmur. “Bir görüşün tarixçəsi”, “Qul”, “İkinci oğul”, “Gözəl”, “Qaraqovaq çölləri” (Əlabbas), “The Adventure of the Cheap Flat”, “The Million Dollar Bond Robbery”, “Accident”, “The Adventure of the Egyptian Tomb”, “The Kidnapped Prime Minister”, “Tape-

---

⁶ Пешковский, А.Н. Русский синтаксис в научной освещении / А.Н.Пешковский. – Москва: Учпедгиз, – 1956. – с. 456

Measure Murder”, “Strange Jest”, “The Case of the Perfect Maid”, “The four Suspects”, “The Herb of Death”, “The Witness for the Prosecution”, “Where There’s a Will”, “The Mystery of the Blue Jar” (Agatha Christie) və s. Bunlar G.Layonsun qeyd etdiyi sintaktik struktur qəliblər deyil. Lakin onlar da ayrılıqda qeydə alınır və ayrılıqda istifadə olunur.

Funksional-semantik cəhətdən mətndə fərqlənən vahidlərdən biri abzasdır. Abzas mətn vahidi olan kontekst və fraqmentlə yaxınlaşır. Lakin mətndə kontekst və fraqmentin (parçanın) ayrılması üçün müəyyən işarələrdən istifadə edilmir. Konteksti C.Layons belə izah edir: *The whole family went to town last Saturday, Veronica bought a dress, while John kept the children occupied in the toyshop / “Keçən bazar günü bütün ailə şəhərə getdi. Con uşaqları oyuncaq mağazasında saxlayarkən, Veronika paltar aldı”*⁷.

Bu propozisiyalardan heç biri işarə cəhətdən formallaşdırılmamışdır, daha az ifadə olunmuşdur və onlardan hər biri nitqin xüsusi kontekstlərində qısaldıla bilər, danışanın, yaxud dinləyənin inam və gümanlarından asılı olaraq bura istənilən propozisiya əlavə edilə bilər. Müxtəlif mətnlərdə başlıqlar struktur-semantik baxımdan və mətn tərkibində paylanmasına görə fərqlənir. Deməli, mətnin xüsusiyyətindən asılı olaraq müxtəlif başlıq formalarını aşkara çıxarmaq mümkündür. Belə müxtəlif başlıqları başlıq kompleksi adı altında birləşdirmək olar. “Başlıq kompleksi” mətnə aid yeni anlayışdır və onun təyini vacibdir.

Bədii mətnlərin təqdimatı ənənəvi olaraq publisistik mətnlərin təqdimatından fərqlənmişdir. Bədii mətnlərin “müəllif – başlıq-mətn” strukturu ən çox yayılmışdır. Məsələn, “Şekspir. Hamlet”, “Hüseyn Cavid. İblis”, “Kamal Abdulla. Yarımçıq əlyazma”, “Nizami. Leyli və Məcnun”, “Füzuli. Leyli və Məcnun” və s. Bədii ədəbiyyatda yazıçı və şairin tanınması “adresant-adresat” münasibətlərinə daha çox təsir göstərir. Lakin “müəllif” informasiyası mətnin, əsərin məzmununa aid az informativliyə malikdir. Bu informativlik fon biliklərinə əsaslanır. Başlıq isə, bilavasitə əsərlə bağlılıqla

---

⁷ Lyons, J. Linguistic Semantics / J.Lyons. – Cambridge: Cambridge UP, – 1996. – 315 p.

səciyyələnidir.

Başlıq termininin tərifinin qrafosemantik modelləşdirilməsi alqoritmi beş növdən ibarətdir: 1) *təriflərin komponent təhlili*; 2) *komponentlər üzrə təhlil*; 3) *bütün seçmə üzrə sahələr üzrə əsas əlaqələrin tapılması*; 4) *təhlil nəticələrinin qrafik şərh*; 5) *alınmış modelin şərh*⁸. Burada linqvistik plan, semiotik plan, mətnin adı, mətnin birinci işarəsi anlayış vahidləri vardır. Başlıq bütün əsərin və onun oxunma üsulunun miniatur təsviri, bəzən isə oxucunun mənəvi mövcudluq üsuludur.

Başlıq oxucunu əsərdəki aləmə daxil edir, mətnin əsas mövzusunun, süjet xəttini, başlıca münaqişəsini, qəhrəmanını, dərinədə gizlənmiş obrazını, hadisələrin yerini və s. bildirmək imkanına malik ola bilər. Təbii ki, başlıq üçün bütün bu sadalananların bir başlıq vasitəsilə reallaşdırılması mümkün deyildir. Deməli, hər bir başlığa fərdi şəkildə yanaşmaq lazımdır. Başlıq formaları müxtəlif və rəngarəngdir. Məsələn, ingilis dilində: *"After the Storm"*, *"Afterbirth"*, *"Aftermath"*, *"Andromeda"*, *"The Anglo-Saxon"*, *"The Apostate"*, *"The Awakening"*, *"Bad Company"*, *"The Beach Party"*, *"Lost and Found"*, *"Memphis"*, *"Milk"*, *"The Miracle"*, *"Missing"*, *"The Mother Stone"*, *"The Mouse"*, *"Muse"*, *"Neighbors"* və s.; Azərbaycan dilində: *"Şeyx Sənan"*, *"Peyğəmbər"*, *"Yarımçıq əlyazma"*, *"Unutmağa kimsə yox"*, *"Qılinc və qələm"*, *"Ölülər"*, *"Danabaş kəndinin əhvalatları"*, *"Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"*, *"Marallarım"*, *"Qara volqa"*, *"Dolça"*, *"Yağın"*, *"Yeraltı çaylar dənizə axır"*, *"On ildən sonra"*, *"Qatar. Pikasso, Latur. 1968"*, *"Gümüşü, narıncı, məxməri..."*, *"Beş qəpiklik motosikl"*, *"Ağ liman"* və s.

Mətnin başlığı hadisənin zamanını və məkanı göstərməklə, bədii zamanın və məkanın yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Məsələn, *"Dumanlı Təbriz"*, *"On the Road"*, *"The Streets of Laredo"*, *"Saturday Night"*, *"On ildən sonra"*, *"Bakı-1898"* və s.

Bu fəslə belə yekunlaşdırmaq olar ki, başlığın

---

⁸ Белоусов, К.И. Моделирование понятийного потенциала термина заглавие / К.И.Белоусов, Н.Л.Зелянская // – Пенза: Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки, – 2008. №4, – с.63

avtonomluğundan irəli gələn bir sıra xüsusiyyətlər əks anlayış blokları ilə sıx bağlıdır. Başlıqla mətn arasında möhkəm əlaqə vardır. Onun oxucuya təsiri, semantik dəyişməsi, möhkəm mövqeyi, mətn kateqoriyalarının başlıqda cəmlənməsi başlığın mətnə qovuşması ilə şərtlənir.

Dissertasiya işinin *ikinci* fəslı **“Baıolbq və baıolıqaltıların leksik-semantik və funksional xüsusiyyətləri”** adlanır. *Başlıq və başlıqaltıların struktur modellərinin* tədqiqi prosesində aydın olur ki, onlar bir sıra amillərdən asılıdır. Bu amillərdən birincisi tarixilik prinsipidir. Bədii əsərlərin başlıq və başlıqaltıları tarixən müəyyən dəyişmələrə məruz qalmışdır. Bu məsələni ingilis və Azərbaycan dili materialları əsasında öyrənmək müvafiq dillərdəki bədii əsərlərə bir qədər ardıcıl baxmağı tələb edir.

İngiltərəni normanlar işğal etdikdən sonra XI-XIII əsrlərdə feodal aləmin üçdillı ədəbiyyatı inkişaf edir. Bu dövrdə “The Cambridge Tales” antologiyası dini-didaktik, sevgi və satirik şeirlər toplusu kimi yazılmışdır. Dövrün digər əsərləri sırasında “The Play of Adam” (St. Anselm of Canterbury, 1093), “The History of the Kings of Britain” (Geoffrey of Monmouth, 1136), “Layamon’s Brut” (Layamon, 1205) əsərləri olmuşdur. Bu əsərlər xronikalar olub, latın dilində yazılmışdır. Qeyd olunan əsərlərin adlarından görünür ki, müəlliflər daha çox qədim əfsanə və rəvayətləri yazıya almışlar. Tarixi hadisələrin xronikası olan əsərlərin başlıqları tarixi şəxslərin adları ilə verilmişdir.

XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində Şekspirin əsərlərinin adları başlıq baxımından maraqlı doğurur. İngiltərə tarixinə dair xronikaları dramaturq monarx qəhrəmanlarının adı ilə adlandırmışdır: “King Henry VI”, “King Richard III”. Şekspirin faciələrinə baş qəhrəmanların adları verilmişdir: “Hamlet”, “Othello”, “Romeo and Juliet” və s. Bundan başqa, fərqli səciyyəli başlığı olan bir sıra komediyalar da yaradılmışdır: “The Taming of the Shrew”, “O Midsummer Nights Dream”, “Much Ado About Nothing” və s.

Britaniya müəlliflərinin əsərlərində şəxs adları başlıq kimi çox işləkdir. Belə başlıqlar XIX əsrdə daha geniş yayılmışdır. Bu cür əsərlərdə baş qəhrəmanın şəxsiyyəti həm yazıçının, həm də

oxucunun diqqət mərkəzindədir. “Oliver Twist”, “David Copperfield” (Ch.Dickens), “Emma” (J. Austen), “Jane Eyre” (Ch.Bronte), “Romola” (G.Eliot) və s. bu tipli əsərlərdəndir.

Mətn başlıqlarını tarixi aspektdə nəzərdən keçirdikdə onların dəyişkənliyini və inkişafını ingilisdilli ədəbi nümunələrin başlıqları aşkar göstərir. Ümumiyyətlə, çoxsözlü başlıqlardan azsözlü başlıqlara doğru inkişaf aşkar nəzərə çarpır. Daha qədim dövrə aid başlıqlarda izah və şərhə yer verilməsi görünür. Şübhəsiz ki, ingilisdilli ədəbiyyatda olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da ilkin yazılı abidələr şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələridir. Azərbaycan bayatıları, laylaları, tapmacaları başlıqsız olmuşdur. Lakin xalqın yaratdığı nağıl və dastanlarda artıq başlıqlar özünə yer almışdır. Azərbaycandilli ədəbiyyatda başlıqların inkişaf xüsusiyyətlərini və struktur modellərini daha tam şəkildə öyrənmək üçün həm folklora, həm də qədim yazılı abidələrə müraciət etmək lazım gəlir. Ən qədim yazılı abidəmizin adı belədir: “Kitabi Dədəm Qorqud ala lisani Taifeyi Oğuzan”. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları boylara bölünmüşdür. Bundan başqa, əsərdə kiçik müqəddimə vardır. Müqəddimədə ad və ya başlıq yoxdur. Əsərin 12 boyu vardır. Həmin boyların adları belədir: “Dirsə xan oğlu Buğac xan boyunu bəyan edər, xanım hey!..”, “Salur Qazanın evi yağmalandığı boyu bəyan edər”, Qambörənin oğlu Bamsı Beyrək boyunu bəyan edər, xanım hey!..”, Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boyu bəyan edər, Xanım hey!..”, “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyunu bəyan edər, xanım hey!..”, “ Qanlı Qoca oğlu Dəli Domrul Boyunu bəyan edər, Xanım hey!”, “ Qazılıq qoca oğlu Yegnəg boyunu bəyan edər, xanım hey!..”, “ Basat Dəpəgözi öldürdüğü boyu bəyan edər, xanım hey!”, Bəkil oğlu Qazan tutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boyu bəyan edər”, “İç Oğuz Taş Oğuz asi olub Beyrəg öldüğü boyu bəyan edər”. Göründüyü kimi, ingilisdilli qədim ədəbiyyat nümunələrində olduğu kimi, burada da hər boyun adı hadisənin ümumi təsviri səciyyəsi daşıyır.

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında da başlıqların qəhrəmanlara görə seçilməsi xüsusiyyəti müşahidə olunur. Nizaminin Xəmsəsinə daxil olan əsərlərin adlarını nəzərdən keçirək: “Leyla və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “İsgəndərnamə”, “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl”.

Bu başlıqların üçündə əsərin qəhrəmanlarının adlarından istifadə edilmişdir. “İsgəndərnamə”, ümumiyyətlə, bir qəhrəmana həsr olunmuşdur.

Azərbaycandilli yazılı abidələrdən XIII əsrə aid olan Əlinin qələmə aldığı əsər “Qisseyi-Yusif” adlanır. Əsərin daxili başlıqlarında fəslin məzmununu ümumi şəkildə verilir. Məsələn, “Fəsl fi həsbi-əhvali Yusif” və s. Oxşar xüsusiyyətləri XIV əsrə aid olan Yusif Məddahın “Vərqa və Gülşah”, həmçinin “Dəstani-Əhməd Hərami” və bir sıra başqa əsərlərdən də görmək olur.

Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində başlıqaltıları da eyni prinsip üzrə formalaşdırılmışdır. Məsələn, “Bu, şükufeyi-gülzari-tovhiddir və növbaveyi-Bustani-təmciddir”, “Bu, minacat dəryasından bir cövhərdir və təzərrə mədənindən bir gövhərdir”, “Bu, saqiye-bəzmə badə üçün xitabdır”, “Bu, tuğrayi-misali-məhəbbətdir və dibaçeyi-divani-möhnətdir” və s.

İngilis ədəbiyyatının ilkin inkişaf dövründə əsər çox geniş izahlı şəkildə adlandırılmışdır. Məsələn, *"Travels into Several Remote Nations of the World, in Four Parts. By Lemuel Gulliver, First a Surgeon, and then a Captain of several Ships"* – C.Swift, *"The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman"*, *"A Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yourick"* – L. Sterne. V.A.Kuxarenko tədqiqatında XVII əsr Amerika yazıçısı Meri Roulandsonun yeganə əsərinin adını göstərmişdir. Bu ad qısa annotasiyadır: *"The sovereignty and goodness of God, together with the faithfulness of his promises displayed; being a narrative of the captivity and restoration of Mrs. Mary Rowland-son, commended by her, to all that desires to know the Lord's doings to, and dealings with her. Especially to her children and relations. The second Addition corrected and amended. Written by her own, hand for her private use, and now made public at the earnest desire of some friends, and for the benefit of the afflicted"*⁹. Daniel Defonun “Robinzon Kruzo” kimi tanınan əsərinin həqiqi adı da annotasiya tiplidir: *"The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson*

---

⁹ Кухаренко, В.А. Практикум по интерпретации текста / В.А.Кухаренко. – Москва: Просвещение, – 1987. – 176 с.

Crusoe of York, Mariner: Who Lived Eight and Twenty Years, All Alone in an Uninhabited Island on the Coast of America, Near the Mouth of the Great River of Oroonoke; Having Been Cast on Shore by Shipwreck, Wherein all the Men Perished but Himself. With An Account How He Was at Last as Strangely Delivered by Pirates. Written by Himself.

Başlıqların tarixi təkamülü göstərir ki, ilk dövrlərdə müəlliflər müəyyən məlumatı başlıqla verməyi daha məqsədəuyğun saymışlar. Deskriptiv başlıqlar XIX əsrdən başlayaraq tədricən sıradan çıxmağa başlamışdır. Bu ənənə ilə əlaqədar S.D.Krijiyanovski yazır: “*Əgər XVIII əsrin əvvəllərində D.Defo kitabını 50-60 sözlə adlandırmışdırsa, müasir dövrdə Andrey Bely bunu bir səsin - “Ə” köməyi ilə etmişdir*”¹⁰. XX əsrdə başlığın hər cür struktur tipləri qeydə alınır. Bu, bir tərəfdən, yazıçıların sərbəstliyi, müəyyən ənənəni qorumaq meylinə olmaması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən, başlığın semantikasının mürəkkəbləşdirilməsi ilə əlaqədardır.

O.Y.Boqdanova ingilisdilli bədii əsərlərin başlıqlarının janra görə təsnifi məsələsinə roman səviyyəsində baxmış və aşağıdakı qrupları ayırmışdır: 1) isim + of (sözünü) + xüsusi ad (“*The Picture of Dorian Gray*” O.Wilde, “*The Ordeal of Gilbert Pinford*” E.Waugh); 2) isim + of + isim (“*The Return of the Native*” T.Hardy, “*A Woman of No Importance*” O. Wilde, “*The Time of the Angels*” I.Murdoch,); 3) sifət + isim (“*The Happy Prince*”, “*The Devoted Friend*” O.Wilde)¹¹.

İsmləri konkret və mücərrəd olaraq iki yerə bölməyi bəzi tədqiqatçılar əhəmiyyətsiz hesab edirlər¹². Belə bir bölgünün aparılması relevantdir. Çünki qeyri-maddi referentin təsəvvür edilməsi məsələnin mahiyyətinə təsir göstərir. Başlıqda belə bir adın işlədilməsi oxucuda müxtəlif assosiasiyalar oyada bilir. Məsələn,

---

¹⁰ Кржижановский, С.Д. Поэтика заглавий / С.Д.Кржижановский. – Москва: – 2006. – с.249

¹¹ Богданова, О.Ю. Заглавие как семантико-композиционный элемент художественного текста (на материале английского языка): / Автореферат диссертации ... кандидата филологических наук / – Ярославль, 2009. – с.15

¹² Чернейко, Л.О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л.О.Чернейко. – Москва: МГУ, – 1997. – с.80

“Əjdaha” adı oxucuda müəyyən assosiativ obrazlar oyadır. Təhlil göstərir ki, XXI əsrdə ingilis qısa hekayələrində belə adlardan çox istifadə edilir. Bu zaman başlığın informativlik səviyyəsi aşağı olur. İnformativlik isə azaldıqca, oxucu yozumu imkanları artır. Ümumi isimlərlə verballaşan və şəxs bildirən başlıqlar müxtəlif növlərə bölünür. İngilisdilli ədəbiyyatda belə başlıqların sadə "*Mother*" (S.Anderson, 1919); müəyyən artikllə genişləndirilmiş "*The Applicant*" (A.Bierce, 1870), mürəkkəb isimlə genişləndirilmiş "*The Story-Teller*" (H.H.Munro, 1904) növləri vardır. İngilis dili üçün az işlək olan şəxs əvəzliyi ilə adlandırılan "*She*" (M. Atwood, 1983), eləcə də "*Him*" (H.H.Munro, 1904) obyekt halda kişi cinsini bildirən əvəzlikdən ibarət başlıq qeydə alınır.

Başlıqların struktur modelləri və tərkibdə işlənən sözlərə əsasən təsnifi Azərbaycan dili materialları əsasında aparıla bilər. Eyni zamanda, başlıqların struktur modellərinin təsnifini tərkibdəki sözlərin sayına, başlığın predikativ və ya qeyri-predikativ birləşmə olmasına görə də aparmaq mümkündür. İngilis dili materialları əsasında verilmiş nümunələrdə predikativlik məsələsi bir sıra modellər əsasında qeyd olunmuşdur. Azərbaycan dilində də tarixən qədim dövrə dair nümunələrdə predikativ vahidlərdən daha geniş istifadə olunması diqqət mərkəzinə çəkilmişdir.

Başlığın nominasiyası bütün əsərin adlandırılması ilə reallaşır. Başlığın predikasiyası onun mətnlə və mətn vasitəsilə gerçəkliliklə dinamik münasibətində gerçəkləşir. Mətnin diktema adındakı predikativ mənə elə semantikaya malikdir ki, o, xüsusi funksiyaların yerinə yetirilməsində rol oynayır. Nominasiyadan fərqli olaraq, mətnin diktema adındakı predikasyia aşkar deyil, gizli ifadə edilir.

Daha bir məsələyə diqqət yetirmək, zənnimizcə, vacibdir. Mövcud tədqiqat işlərində başlıqlar tam mətnə görə seçilir. Bədi ədəbiyyatda, qismən də publisist materiallarda mətnin daxili bölgüsü aparılır. Həcm kiçik olduqca, daxili başlıqlara ehtiyac olmur. Məsələn, şeirlərə başlıq, demək olar ki, yalnız bir dəfə verilir. Nəsr əsərləri arasında hekayə də bu cəhətdən seçilir. Povest və romanlarda isə başlıqaltılardan çox istifadə olunur. Başlıqaltılara ehtiyac əsərdə hadisələrin bir-birindən ayrılması, bir hadisənin bitib digərinin başlanması nəticəsində yaranır. Qeyd olunanlardan belə nəticə

çıxarmaq olur ki, əvvəla, başlıqlar janrlar üzrə araşdırma obyektinə ola bilər; ikincisi, başlıqlar müxtəlif əsərlərin adları kimi tədqiq oluna bilər; üçüncüsü, bir əsərin ümumi, əsas başlığı və daxili başlıqlarının kompleks şəkildə öyrənilməsi mümkündür.

Başlıqların və başlıqaltıların təhlili göstərir ki, daha qədimə getdikcə adda informativlik, adla mətn arasında uyğunluq dərəcəsi yüksək olur. İnformativ funksiyanın ifadəsi yüksək olduqca, attraktivlik aşağı düşür. XVIII əsr ingilisdilli ədəbiyyatda yaxın və allüziv uyğunluqlu başlıqlar daha işləkdir. Adla mətn arasında zəif uyğunluğa çox az rast gəlinir. Bunun müqabilində aşkar uyğunluqlu başlıqlar çoxluq təşkil edir. Məsələn, *The Travels into several remote nations of the world by Lemuel Gulliver, first, a surgeon, and then a captain of several ships* (Qulliverin səyahəti) (C.Svift) – aşkar uyğunluq.

Bədii mətn müstəqil mətn janrı kimi, *başlıqların funksional xüsusiyyətlərinin açılmasında* əhəmiyyətli rol oynayır. Bədii əsərin başlığının bir çox funksiyalarını onun mətnlə əlaqəsində açmaq mümkündür. Nominativ, informativ, qrafik ayırma, proqnozlaşdırma, attraktiv funksiyalar bu qəbildəndir. Qeyd olunan funksiyalar arasında elələri vardır ki, onlar bütün bədii əsərlərə şamil edilir. Məsələn, qrafik ayırma, nominativ, informativ funksiyalar hər bir bədii əsər başlığı və başlıqaltılar üçün səciyyəvidir. Bəzi funksiyalar başlıqla mətn arasında müxtəlif əlaqələrin meydana çıxması ilə aktuallaşır (proqnozlaşdırma, attraktiv funksiya və s.).

Mətnin əsas kateqoriyalarından biri olan *informativlik mətnin informasiya strukturunda* öz ifadəsini tapır. K.Abdullanın “Unutmağa kimsə yox...” romanının başlığının informativlik funksiyasını təhlil etdikdə onda personaj, qəhrəman, hadisənin yeri, zamanı haqqında məlumatın yoxluğu aşkarlanır. Hadisənin özü bəlli deyil. Semantik aparıcı vahid “unutmaq” məsdəridir. “Unutmağa kimsə” birləşməsi unutmaq üçün kimsə birləşməsi ilə semantik ekvivalent olur. Mikrokontekstin məzmun yükü “kimsə yox” üzərində cəmləşir. Kimsə unutmaq üçün tələb olunur və bu kimsə yoxdur. Hamı unudulub və daha unutmağa kimsə yoxdur. “Unutmaq” feilinin semantikasi məlum olanı, bəlli olanı, yaddaşda olanı əvvəl bəlli olanı assosiativ nəzərdə tutur. Bu halda müəllifin

tanıdığı adamların unudulmasından söhbət gedə bilər. Başlığın sonundakı üç nöqtə bu istiqamətdəki yozumu davam etdirir. Unutmaq prosesi kimsənin yoxluğu ilə qırılmışdır və belə qırılma prosesinin dayanması təəssüf doğurur.

Diaxron aspektdə götürüldükdə başlıqların deskriptivliyə meyil göstərməsi müşahidə edilir. Bəzi hallarda daha əvvəlki dövrlərə aid əsərlərin başlıqlarının əsas mətnin ən qısa xülasəsinə bənzəməsini qeyd etmək olar. Bu xüsusiyyət həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində olan əsərlər üçün səciyyəvidir. Qədim yazılı abidə “Kitabi-Dədə Qorqud” ümumi başlıqdır. Ad əsərin Dədə Qorqudun nəql etdiyi dastanlar kitabı olduğunu bildirir. Kitabda ayrı-ayrı dastanlar toplanmışdır. Boy adlanan bu dastanların adları yüksək informativliyə malikdir. Hər bir boyun adı bunu aşkar nümayiş etdirir. Azərbaycan nağıl və dastanların adlarında da bu cəhət özünü qabarıq göstərir. M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinin başlıqları müvafiq fəsil barədə ən yığcam məlumatı verir.

İngilis dilində də eyni vəziyyətlə qarşılaşırıq. Çap olunmuş əsərdə heç bir əlavə hipermətn materialı yoxdursa, başlığın rolu artır. Hipermətn materialı müəllifin tərcümeyi-halı, tənqidi məqalə, ön söz, giriş və s. ola bilər. Nəşrə şəkil, illüstrasiya və rəsmlər də bəzən daxil edilir. Kitabın üz qabığında da ikonik elementlərdən istifadə olunur. Əlbəttə, bu, zəruri element sayılmır. Bəzi kitablarda belə element verilir, bəzilərdə isə rəsm, şəkil olmur.

Başlıqların mənasını dəqiqləşdirmək zamanı müəyyən çətinliklər meydana çıxır. İngilis dilində olan başlıqların bəzilərini müxtəlif şəkildə yozmaq mümkündür. Məsələn, “Ambrose His Mark” (C.S.Borth)(Birth) başlığında “Avmbrose” həm şəxs adı, həm də “ambrose” feili ola bilər. “Ambrose” şəxs adı olduqda *to be* feilinin müvafiq formasının buraxılması nəzərə çarpır: *Ambros kis his mark*”. Adətən, ingilis dilində subyekt və predikatın (predikat hissəsinin) buraxılması düzgün deyildir. Lakin belə konstruksiyalar başlıqlarda müşahidə edilir.

Başlıq müxtəlif şəkildə yozula bilər. Yozumu başlıq müəllif seçiminə asılıdır. “They Made out of Meat” (T.Bisson) hekayə başlığıdır. Kifayət qədər açıq başlıqdır. Başlıqda predikasiya vardır. Hekayə ilə tanış olmayan oxucu əsərin kulinariya mövzusunda

yazılması qənaətinə gəlir. Hekayəni oxuduqdan sonra onun süni şüura malik başqa planetdən olanların bioloji varlıq olan insanlar haqqında düşüncələrinə həsr edilməsi aydınlaşır. Deməli, ad ilk yanaşmada oxucunu çaşdırır, başqa qənaətə gətirir. Azərbaycan yazıçısı Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” adı da müxtəlif yozumlara səbəb olur.

Oxucunun fikrini yayındıran başlıqlar bədii əsərin ifadəliliyini və emosional təsir gücünü artırır. “Bank for Jhristmas” (Bank for Christmas) (C.Jollier) hekayə adı oxucuda milad bayramı ilə xoş xatirələr, müsbət ovqat oyadır. *Hekayədə həkim soyuqqanlıqla arvadını öldürür. Sonra anatomik bilikləri üzrə onu hissələrə parçalayıb zirzəmidə gizlədir. Başlıqdakı temporallıq oxucuda gözləmə hissi yaradır. Belə bədii üsul daha güclü psixoloji təsir məqsədi daşıyır*¹³.

Eyni başlığı müxtəlif müəlliflərin istifadə etməsi halları da vardır. H.Uels “The İnvistible Man” romanı, Q.K.Çasterton eyni adlı hekayə yazmışdır. Bu əsərlər müxtəlif janrlara aiddir. Qeyd edək ki, Q.K.Çastertonun “The Sejret Garden” hekayəsi F.X.Bernetin həmin adlı romanı ilə eyni ilin (1910) payızında nəşr olunmuşdur. Eyni adlar oxucunun eyni və ya oxşar mövzunu gözləməsinə səbəb olur. Başqa əsərlərlə allüziyanın yaranması çox zaman yanlış nəticə doğurur. Bəzən yaxın adlar, yaxud komponent allüziyası, başqa əsər haqqında fikir oyadır. Məsələn, M.Tvenin “The Man who Put u pat Gadsbys” The Man Who Put Up at Gatsby's hekayəsi F.S.Fitsceraldın “The Great Gatsby” romanı ilə bağlı allüziya doğurur. Bu iki əsərin adında eyni şəxs adı (Gatsby) istifadə edilmişdir. Oxşar formada Q.Biçer-Stounun “Uncle Toms Cabin” romanı və K.D.Yornerin “The Story of Uncle Tomas Cabin” hekayəsi ilə səsleşir. Hekayə romandan daha gec yazılmışdır. Görünür, müəllif allüziya yaratmaq məqsədilə adı bilərəkdən belə seçmişdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslinin nəticələrindən belə qənaətə

---

¹³ Сандажиева, С.А. Семиотические аспекты короткого рассказа (на материале английского языка) / С.А.Сандажиева. – Элиста: Изд-во КГУ, – 1991. – с.20-21

gəlmək olur ki, linqvistik semantik təhlildə “dünyanın dil mənzərəsi”, yaxud gerçəkliyin dildə özünəməxsus inikası yaranır. Bu inikas ayrı-ayrı sözlərdə deyil, sözlərin qanunauyğun əlaqələnməsindən yaranan müxtəlif səciyyəli mətnlərdə maddiləşir.

Dissertasiyanın **“Başlıq və başlıqaltıların bədii mətn strukturunda yeri”** adlanan üçüncü fəslində *başlıq və başlıqaltılarda təkrarlar* müəyyənləşdirilir, *başlıq və başlıqaltıların intramətn və ektramətn istiqamətləri* nəzərdən keçirilir, *başlıq və başlıqaltıların sətiraltı məna xüsusiyyətləri* öyrənilir.

Mətnə dil vahidlərinin təkrarının eksplisit və implisit növlərini ayırmaq olar. Birinci halda hər hansı predmetin birinci və ikinci nominasiyası arasında referensial eynilikdən söhbət gedir. Bu, kreferensiya da adlanır. Bu qrupa dil vahidlərinin mütləq təkrarı, kontekstual sinonimlərdən istifadə daxil olur. İkinci halda ilkin və ikinci nominasiya arasında referensial eynilik qeydə alınır.

Təkrar mətn dilçiliyində geniş planda tədqiq olunmuşdur. Leksik, sintaktik və semantik təkrar növləri fərqləndirilir. Təkrar olunan elementlərin bir-birinə münasibətdə yerləşmə mövqeyinə görə kontakt və distant növləri vardır. Anafora, katafora, epifora və s. kimi anlayışlar da təkrar müstəvisində öyrənilir.

Başlıq strukturunun söz-forma tərkibi və ya başlıq mikrokontekstinin söz dərinliyi artdıqca təkrar imkanları artır. Təkrar daha çox cümlədə və cümlədən böyük vahid tərkibində müşahidə edilir. Cümlə daxilində leksik və az hallarda sintaktik təkrarlardan istifadə olunur. Bütün bu cəhətlər başlıq mikrokontekstində təkrarların çox olmayacağını göstərir.

Bir əsərin başlığının başqa bir əsər başlığı ilə müqayisəsi zəminində aşkara çıxarılan təkrarlar arasında əlaqə yoxdur. Məsələn, “Qulliverin səyahəti” və “Dilçiliyə səyahət” başlıqlarındakı “səyahət” sözünün təkrarı əsərlər arasında əlaqə və bağlılıq yaratmır. Ona görə də başlıqlarda təkrar problemi ayrıca bir əsər və onun komponentləri səviyyəsində tədqiqat obyektinə olur.

Başlıq kompleksində təkrar başlıq elementlərin başlıq mikrokontekstində, mətn makrokontekstində, həmçinin başlıq kompleksinin digər komponentlərində təkrarlanması əsasında öyrənilir. Başlıq kompleksinin komponentləri irihəcmli olduqda

təkrar ehtimalı artır. Bu baxımdan, daxili başlıqları olan əsərlərdə elementlərin təkrarı daha çox müşahidə edilir.

K.Abdullanın “Dilçiliyə səyahət” əsəri elmi-populyar janrda yazılmışdır. Müəllifin öz təbirincə desək, “dilçi olmayanlar üçün dilçilik” kitabının yazılmasında məqsəd linqvistika ilə tanışlıqdır. Əsər giriş, 8 fəsil və sonluqdan ibarətdir. Başlıq kompleksinə əsas başlıq-əsrin adı (Dilçiliyə səyahət), başlıqaltı (Dilçi olmayanlar üçün dilçilik), fəsil və fəsil başlıqlar-birinci tərtib daxili başlıqlar (I fəsil-Zalxanı istəyən var; II fəsil –Unudulmayan efemlər və s.), giriş - Mənim əziz oxucum və ya giriş əvəzi, sonluq-son söz əvəzi və yaxud dil “oyunları”, II tərtib başlıqaltılar; bu başlıqlar fəsillərin daxili hissələrinin adlarıdır. Məsələn, birinci fəsildə 1.Əhməd və Zalxa; 2.Dilçilik İnstitutundakı elmi seminarlar və akademik M.Şirəliyev: “Əhməd öldü”. 3.Elm və problem. 4.Əhmədə Zalxadan nə deyək? və s.

Mətn dilçiliyində başlıq və başlıqaltılarda təkrar, başlıq mikrokontekstinin mətn daxilində tam və natamam təkrarı məsələləri az öyrənilmişdi. E.A.Lazareva *bu məsələni qəzet materialları əsasında nəzərdən keçirməyə çalışmışdır. O, qəzet məqaləsinin başlığını məqalənin əsas mətn korpusunda tam və qismən təkrarını alman dili materialları üzrə araşdırmışdır*¹⁴.

Başlığın təkrarına mətnin birinci abzasında və bəzən birinci cümləsində rast gəlinir. Belə təkrarın əsas funksiyası əsas mövzunu açmaq, sonrakı inkişafa və təhlilə keçiddir.

Başlığın mətnin ortasında tam təkrar edilməsi mövzunun mərkəzi hökmünü qabartmağa və mövzunu dəyişməyə xidmət edir.

Publisistikada, qismən də bədii əsərlərdə başlığın əsrin sonunda, bəzən son cümlədə təkrarı müşahidə edilir. Bu üsul müəllifə mövzunun əhəmiyyətini bir daha nəzərə çatdırmağa imkan verir, oxucuda çərçivə effekti yaradır. İki güclü mövqe-başlıq və son təkrarlanır, açılma və qapanma baş verir. Bədii mətnlə başlığın sondakı təkrarı müxtəlif cür izah olunandır. İzahlar konkret əsərlər

---

¹⁴ Лазарева, Э.А. Заголовочный комплекс текста – средство организации и оптимизации восприятия // Известия Уральского государственного университета, – 2006. № 40, – с. 160

üzrə aparıldıqdan sonra ümumiləşdirici nəticə çıxarmaq mümkündür. Belə təkrar bədii əsərdə əsas mövzunun əhəmiyyətli olduğunu, mətnin açılıb qapanmasını deyil, başqa mahiyyətləri aydınlaşdırmağa xidmət göstərir.

Başlıq və başlıqaltıların intramətn və ekstramətn istiqamətlərindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, mətn dilçiliyi prizmasından epiqrafların hər biri mikromətnndir. Mikromətn bilavasitə aid olduğu mikromətnlə, eləcə də digər mikromətnlərlə əlaqələnir. Bu, epiqrafın intramətn istiqamətlərini təyin edir. Əsərin tam mətni mikromətnlərin semantik əlaqələnmiş zənciridir. Bəzən epiqrafi mikromövzu kimi də izah edirlər. Onun intramətn və ekstramətn istiqamətlərinin aydınlaşdırılması müxtəlif tələbləri ortaya atır. Birinci tələb mikromövzunun özündə dominant olanı müəyyənləşdirməklə bağlıdır. Epiqrafın başqa müəllifin əsərindən götürülməsi ekstramətn istiqamətinin birinci vacib göstəricisidir. Epiqrafların sayı artdıqca ekstramətn istiqamətləri də çoxalır. Məsələn, V.Skottun “Ayvənhəu” romanı 44 fəsildən ibarətdir və 44 epiqrafı malikdir. Bu rəqəm ekstramətn istiqamətlərin maksimal sayını ifadə edir. Doğrudur, əsərdə eyni mənbədən seçilmiş müxtəlif epiqraflardan da istifadə olunmuşdur. Bununla belə, epiqrafların sayının belə çoxluğu oxucunu ekstramətn istiqamətlərinə yönəltmənin gərginliyini göstərir. V.Skott istifadə etdiyi epiqrafları seçdiyi mənbələrlə tanışdır. Lakin əsəri oxuyan hər bir oxucu, xüsusən də ingilis və Qərb ədəbiyyatı ilə az tanış olan oxucu üçün fon biliklərin məhdudluğu müəyyən çətinlik yaradır. Bir sıra hallarda epiqrafın mikromövzusu ilə kifayətlənməklə müəyyən qənaət hasil etmək lazım gəlir. “Ayvənhəu” əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş Q.Bayramov yazmışdır: *“Oxucuların hər şeyi anlaması üçün hazırda çox az sayda əsər var ki, “Ayvənhəu” qədər izah və şərh tələb etsin. Müəllifin beynində gəzdirdiyi həddindən artıq eyhamlar təcridən süzülərək əsərdə öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, romanı yazmazdan əvvəl oradakı hadisələrin tarixi ilə bağlı Skott böyük miqdarda məlumat toplamışdır. Əsərdə latın və fransız dillərindən çoxlu söz və ifadə işlənmiş, “İncil” və digər mənbələrə istinadlar*

edilmişdir”¹⁵.

Ümumiyyətlə, V.Skottun istifadə etdiyi epiqrafları fəsillər üzrə nəzərdən keçirdikdə hər bir epiqrafin müvafiq fəslə uyğunluğu aşkar görünür. Qeyd edilən əsərlərdə intramətn əlaqəsi, əsasən, epiqrafin aid olduğu fəslin məzmununa yönəlir. Ekstramətn əlaqəsində də eyni cəhəti aşkar müşahidə etmək olur.

V.Skottun epiqrafları həcm baxımından da fərqlidir. Müəllif epiqrafin daxili mətnlə uzlaşmasını əsas götürür. Bu zaman epiqraf kimi seçilən mətnin hansı hissəsi tələb olunursa, həmin hissə verilir. Əsərin doqquzuncu fəslində epiqraf həcmcə genişdir. Epiqraf istinad olunan mənbədən ardıcıl və tam götürülməmişdir. Lazım olan hissənin verilməsi üçün epiqraf kimi seçilən hissənin ixtisar edilməsi halı ilə burada da üzləşirik.

Epiqrafin mətnin daxilində yerləşdirilməsi zamanı onun aid olduğu mətnin məzmununu aydınlaşdırmaq xüsusiyyəti üzə çıxır. Bu cəhət Azərbaycan dilində olan bədii əsərlərdə də müşahidə olunur. Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsərində epiqraflar fəsillərdə yerləşdirilmişdir. Hər fəslin epiqrafı bilavasitə həmin fəslin məzmunu ilə səsləşir. Burada fərqli bir cəhət də nəzərə çarpır. Yazıçı epiqraf olaraq eyni bir şairə istinad etmişdir. Onun seçdiyi epiqraflar Füzulinin qəzəllərindəndir. Müəllif özü bu cəhəti əsərin I fəslindəki qeyddə verir.

Epiqraf tam əsərə aid olduqda mənzərə dəyişir. Bu zaman epiqrafin əsərin ayrılıqda götürülmüş bir hissəsinə aidliyi qeyd edilmir. Epiqraf əsərin bütün məzmunu ilə səsləşir. Bununla belə, epiqrafin əsər boyu yada salınması faktlarına da rast gəlmək olur.

Başlıqlarda məzmun sətiraltı informasiyanın aktuallaşmasında kontekst son dərəcə vacib elementdir. Müxtəlif markerləri olan belə informasiyanın aktuallaşması başlığın mikrokonteksti, həmçinin əsərin makrokonteksti, eləcə də mikrokontekst və makrokontekstin qarşılıqlı təsiri ilə həyata keçə bilər. Bir sıra hallarda sətiraltı informasiya ekstralinqvistik kontekstin qoşulması ilə gerçəkləşir. Məzmun sətiraltı informasiyanın aktuallaşma xüsusiyyətləri başlıqdakı markerin pozulma növü ilə əlaqəlidir.

---

¹⁵ Skott, V. Ayvənhəu / V.Skott. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2013. – s.505

Başlığın məzmun sətiraltı informasiyanın aktuallaşdığı aşağıdakı nümunədə məzmun sətiraltı informasiya markeri çoxmənalı sözdür. Həmin sözün əsasında kontekst tipli pozulma durur və iki növ kontekstin qarşılıqlı təsirindən törəyir. *Dip in the Pool*¹⁶.

Makrokontekst çərçivəsində bu adda başlıq elementlərinin ilkin mənaları aktuallaşdırılır. Məzmun sətiraltı informasiyanın aktuallaşması başlığın açar sözlərinin ilkin mənalarının mikrokontekstdə qarşılıqlı təsiri ilə reallaşır.

Dir-n.1.Act of dipping, esp.(colloq) quick bathe or swim.

Pool-n.1.c.A deep place in a river.

Başlığın açar sözlərinin makrokontekstdə aşağıdakı mənaları vardır:

Dip-n.North American, inform a stupid or foolish person.

Pool-n.3.a group of contestants who compete against each other in a tournament for the right to advance to the next round.

Başlıq elementlərinin ilkin mənaları sətiraltı informasiyanı aktuallaşdırmağa və süjetin fabulasını açmağa kömək edir. Hekayənin qəhrəmanı uduza biləcəyini başa düşdükdə hadisələrin axarını dəyişmək üçün özünü gəmidən suya atır. Lakin onun bu hərəkətini heç kim görmür. Nəticədə, qəhrəmanın nəzərdə tutduğu hadisə baş vermir. Mikrokontekstlə makrokontekstin qarşılıqlı təsiri nəticəsində məzmun sətiraltı informasiya aktuallaşır.

“Unutmağa kimsə yox...” konstruksiyasında məzmun sətiraltı informasiyanı aktuallaşdıran marker və ya markerlər demək olar ki, yoxdur. Burada məzmunun diametral əks istiqamətdə yozulması şərti olaraq sətiraltı informasiya markeri kimi qiymətləndiriləndir. Tam predikasiya göstəricisinin (-dur) yoxluğu sintaktik pozulma sayılmır. Əsərdə üst-üstə 61 başlıqaltı vardır.

Əsas başlıqdakı “kimsə” açar söz ya ya semantik rabitə yaradıcı sözdür. Şəxsə ünvanlanma əsərdə və əsərin daxili başlıqlarındakı bütün şəxs adları ilə koheziya yaradır. Məsələn, *kimsə-Mübariz, kimsə-Bəhram, kimsə-Qulamhüseyn, kimsə-F.Q.*,

---

¹⁶ Dahl, R. The Collected Short Stories of Roald Dahl / R.Dahl. Omnibus edition, – 1991. – 762 p.

kimsə-Afaq və s.

Semantik mürəkkəbli başlığın semantikasının dərk olunmasının çətinliyinin əsas əlamətlərindəndir. Başlığın semantik yükü ünvanlandırılan əsərin məzmunundan, ideyasından törəyir. Adresat əsərə başqa mətnin prizmasından yanaşır və əsəri həmin prizmadan dərk etməyə çalışır.

Dissertasiyanın *Nəticə* hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi qənaətlər ümumiləşdirilmişdir:

1. Publisistik və bədii mətnlərdə başlığın mətdə tam və qismən təkrarı mümkündür. Başlığın təkrar nominasiyası oxucunun assosiativ düşüncəsini hərəkətə gətirir, başlıq mətninə daxil edilmiş məna ilə mətnin məzmunu arasında uyğunluğu gerçəkləşdirir və müəllifin mövqeyini aydınlaşdırmağa xidmət göstərir. Başlığın mətdə təkrarı mətnlə qlobal əlaqə yaratmaq funksiyasını yerinə yetirir.

2. Başlıq və ya onun elementləri publisistik mətnlərin əvvəlində, ortasında və sonunda daha çox təkrarlanır. Bədii əsərlərdə, xüsusən irihəcmli bədii əsərlərdə başlığın əsərin başlanğıc, orta və sonunda təkrarı məsələsi fərqli aspektlərə malik olur. Bədii əsərdə başlığın mətnin sonunda təkrarlanması ekstralinqvistik hadisə olub, konkret əsərin konseptual məzmunundan və müəllifin mövqeyindən asılıdır.

3. Başlıq mətnin xüsusi adı olub, onun mahiyyəti, məzmunu və fərdi xüsusiyyətləri haqqında informasiya verir. Başqa adlardan fərqli olaraq başlıq və onun adlandırdığı obyekt ifadə formasına (sözlərlə) görə eynidir. Ona görə də başlıq və mətn dialektik münasibətdədir. Onlar həm iki fərqli mətn, həm də bir mətnin başqa-başqa hissələridir.

4. İlk baxışdan kifayət qədər neytral görünən başlıq-antroponimlər başlığın ad xüsusiyyətini daha aydın üzə çıxarır. Başlıq-antroponim iki xüsusiyyətə malikdir, bu kimi başlıq həm əsərin adını, həm də əsərdə olan qəhrəmanın, obrazın, mifin və s. əks edir.

5. Başlıq-antroponimlər əsərin qəhrəmanını bildirdikdə mətnlə birbaşa əlaqə yaradır. Mifi, klassik əsərin qəhrəmanını, real tarixi şəxsiyyəti və s. bildiren başlıq-antroponimlər mətnlə məhdud

semantik əlaqəyə malik olur. Ədəbi və tarixi mənbələrə söykənməyən xüsusi adlardan götürülmüş başlıqlar da aşağı dərəcədə informativliyə malikdir. Personajın başlığa çıxarılmış adı başlığın ad funksiyasını daha tam reallaşdırır.

6. Ad anlayışı yalnız söz və söz birləşməsi ilə deyil, tam hökm və cümlə ilə də ifadəsini tapır. Gerçəklik hadisələrini onların məkan və zamanında təsvir edən dram və eposdan fərqli olaraq, lirika müəyyən məqamı, hissələrlə bağlı hadisələri aydınlaşdırır, gerçəkliklə zəif bağlılığa malik olur. Ona görə də lirik mətnlərdə konsentrasiya güclüdür və belə mətnlərin daxili seqmantasiyası mümkün deyildir. Lirik mətn hissələrinə şərti parçalanır. Bu mətnlərdə məzmun tamın tərkibindədir. Şeir adlandırılması müəllifin bədii təxəyyülünün məhsulu kimi üzə çıxır.

7. Başlıq həm müstəqil mətn, həm də mətnin elementidir. Başlığın mətndən asılılığının müxtəlif dərəcələri mümkündür. Asılılığın dərəcələnməsi tam müstəqillikdən maksimal qarşılıqlı əlaqəyə qədərdir. Başlıq mətnlə mətndənkənar realıq arasında sərhəd mövqə tutur. Başlıqda müxtəlif hadisələrə, faktlara, realılara işarə etmək imkanı vardır. Başlıq mətni müəllifin başqa əsərinə, rəvayətə, əfsanəyə, dini mətnlərə və s. aid edə bilər. Başlıq mövzunun üfüq və imkanlarını, ideya və süjetlərini genişləndirir. Başlıq mətnin xəyali və ya assosiativ psevdoprototipini adresatın şüurunda formalaşdırmağa çalışır. Başlıq adlandırdığı mətni gerçəkliyin istənilən obyektinə aid edə bilər.

8. Adresatın yaddaş və təcrübəsinə söykənərək başlıq onda mətnin qabaqcadan hiss edilməsi duyğusunu yaradır. Başlıqla tanışlıq prosesində yaranan ilkin təsəvvür mətnin dərk olunması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əgər başlıq mətnin mahiyyətini açırsa, müəyyən ardıcılıqla düzülmiş başlıqlar qrupu semantik sahə əmələ gətirir. Başlıqların ardıcılığı xronologiya, tematika, janr və s. xüsusiyyətlər üzrə təyin edilir. Bir mətn daxilində başlıqlar arasında sistem münasibətlər müəllif düşüncəsi və mətn bədii məntiqi ilə formalaşır. Belə başlıqlar mətnin başa düşülməsi və şərhinə kömək edir.

9. Mətn mündəricatı başlıqlar arasında sistem münasibəti yaradır, mündəricat mətnin köməkçi hissəsidir. Mündəricatın ənənəvi

funksiyası mətnin bitmiş hissələrini və onların düzülüş ardıcılığını göstərir. Bununla belə, müasir dövr ədəbiyyatında mündəricatın mətnyaratma funksiyası da müşahidə olunur, yəni başlıqlar bir başa mətindən xəbər verir. Mündəricat mətnin başa düşülməsi üçün açar rolunu oynayır və mətnin məzmun dominantlığını ortadan götürür. Başlıq və epigraf mətnin semantik koqnitivliyini təşkil edir. Mətn başlığı bir başa ekstralingvistik amillərlə bağlıdır.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu aşağıda çap olunmuş tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Orta məktəblərdə ingilis dilindən buraxılan tələffüz səhvlərinin təsnifi. // ADU, Elmi xəbərlər, – 2012. № 3, – s.38-43

2. Dialoji nitqin pragmatik aspektləri // Dil və ədəbiyyat (ADU), – 2012. № 2, – s.73-78

3. Structural Models of Titles and Subtitles (on the Materials of the English and Azerbaijani Languages) // International Journal of English Linguistics, – 2015. Vol.5, No. 6, – p.145-150

4. Başlıq və başlıqaltılar mətn vahidi kimi // Dil və ədəbiyyat (ADU), – 2015. № 4, – s.98-105

5. Bədii mətnin fərqlənən funksional-semantik təşkilçiləri // ADU, Elmi xəbərlər, – 2015. № 4, – s.172-177

6. Nitq etiketində semantik çalarlar və onlardan ünsiyyətdə istifadəsi // ADU-nun Elmi xəbərləri, – 2017. c.2, № 1, – s.76-79

7. Структурные модели заглавий и подзаголовков. // “Advances in science and technology”. Международная научно-практическая конференция, – Москва: – 2019, – II часть, – с. 57-59

8. Başlıqların informativliyi. // AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsi. Tanınmış türkoloq alim Məhəbbət Mirzəliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları – Bakı: 28 oktyabr – 28 oktyabr 2019, – s. 98-101

9. Başlıq və başlıqaltılar mətn vahidi kimi. (*Azərkosmos ASC, Azərbaycan*). // Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmlərarası inteqrasiya: linqvodidaktik linqvokulturoloji və psixolinqvistik aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları – Bakı: – 19-20

dekabr, 2019, – s. 286-289

10. Подчеркивание значения свойств заголовков и подзаголовков. // Современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации сборник статей XXXIV международной научно-практической конференции, – Пенза: состоявшейся 25 декабря 2023, – с.99-104

11. Başlıq və başlıqlarında təkrarlar // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri – 2023. № 13, – s.202-211

12. Текстовые единицы в современной теории текста. // Актуальные научные исследования сборник статей XVI Международной научно-практической конференции, – Пенза: состоявшейся 10 января 2024, с – 154-157

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 Aprel 2024-cü il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 10 Mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.02.2024

Kağız formatı: 60x84 16¹

Həcm: 43 120

Tiraj: 100